

Anna Wojda*, Krzysztof Dziurzyński**

Pedagogium WSNS w Warszawie

* ORCID: 0000-0001-6834-9872; ** ORCID: 0000-0002-2771-8085

DOI: [10.35464/1642-672X.PS.2020.3.09](https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2020.3.09)

Kompetencje społeczne nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej

Social Competence of Teachers Early School Education

ABSTRACT: Social competence is, in Argyle's understanding, a relatively permanent characteristic of a person's personality, formed during their social development, which is necessary to have the desired effect on other people in social situations. In the social space, the term has been in use since 1921, and in psychology it became established for good in 1956.

This article is of empirical nature. In it, we are referring to the results of our study on the competences of teachers and students studying preschool and early school education. Highly standardized tests were used for the study: KKS-A(D), TEST 1. – Test battery APIS-Z, TEST 8. – Test battery APIS-Z, NEO-FFI Questionnaire in Polish adaptation and INTE Questionnaire in Polish adaptation. 104 people were examined. The majority (99 people) were women.

The research carried out showed that none of the assumptions made were confirmed. The persons examined, who work in the teaching profession, do not have a higher level of social competence characteristics than those who do not work in the profession. We came to the conclusion that work in the teaching profession does not determine the increase in the level of social competence characteristics in the examined group. The results of the study did not show any differences between students of pedagogy and active teachers, which may mean that students of pedagogy already show a similar level of social competence to their older colleagues during their studies.

The study provides important conclusions and we consider it advisable to draw attention to the need to conduct extensive research on a representative sample of teachers, which would allow us to diagnose the phenomenon we are interested in.

KEYWORDS: social competence, empathy, communication, Big Five, social situation.

STRESZCZENIE: Kompetencje społeczne to w rozumieniu Argyle'a względnie trwałe właściwości osobowości człowieka, kształtowane w trakcie jego społecznego rozwoju, które są niezbędne do wywierania pożądanego wpływu na innych ludzi w sytuacjach społecznych. W przestrzeni społecznej pojęcie to funkcjonuje od 1921 roku, zaś w psychologii na dobre zdomowilo się w 1956 roku.

Niniejszy artykuł ma charakter empiryczny. Referujemy w nim wyniki naszego badania nad kompetencjami nauczycieli oraz studentów wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej. Do badania użyto testów o wysokim stopniu standaryzacji: KKS-A(D), TEST 1. – Baterii testów APIS-Z, TEST 8. – Baterii testów APIS-Z, Kwestionariusza NEO-FFI w polskiej adaptacji oraz Kwestionariusza INTE w polskiej adaptacji. Zbadano 104 osoby. W większości (99 osób) były to kobiety.

Przeprowadzone badania wykazały, że żadne z przyjętych założeń nie znalazło potwierdzenia. Badane osoby, pracujące w zawodzie nauczycielskim, nie odznaczają się wyższym poziomem nasilenia cech z zakresu kompetencji społecznych w porównaniu z osobami, które nie pracują w zawodzie. Doszliśmy do konkluzji, iż praca w zawodzie nauczyciela nie decyduje o wzroście poziomu cech z zakresu kompetencji społecznych w badanej grupie. Wyniki badania nie wykazały różnic pomiędzy studentami pedagogiki i czynnymi zawodowo nauczycielami, co może oznaczać, że studenci pedagogiki wykazują już w trakcie studiów zbliżony poziom kompetencji społecznych do starszych stażem kolegów.

Badanie dostarcza ważnych wniosków i uważamy za wskazane zwrócić uwagę na potrzebę przeprowadzenia szerokich badań na reprezentatywnej próbie nauczycieli, które pozwoliłyby zdiagnozować interesujące nas zjawisko.

SŁOWA KLUCZOWE: kompetencje społeczne, asertywność, empatia, sytuacja społeczna, komunikacja, ekspozycja.

Wprowadzenie

Termin kompetencje społeczne i założenia dotyczące kompetencji niezbędnych człowiekowi w życiu, nabywanych w toku edukacji, po raz pierwszy zostały określone w 1921 roku w dokumencie stworzonym przez Międzynarodową Ligę Nowego Wychowania. Dokument ten zawierał założenia dotyczące kształtowania edukacji w myśl praw człowieka do wolności osobistej, godności, szacunku, współpracy (Uszyńska-Jarmoc, Dudel, Głoskowska-Soldatow, 2013).

Kolejnym dokumentem mającym wpływ na kształt oświaty w XX wieku był raport stworzony w ramach działań Międzynarodowej Komisji do spraw Rozwoju Edukacji pt. „Learning to be: The World of Education Today and Tomorrow” (1972). W Polsce dokument ten ukazał się w 1975 roku pod tytułem „Uczyć się, aby być”. Niektóre z dwudziestu jeden też dotyczących kształtu edukacji jakie zostały przedstawione w tekście nie straciły na aktualności i są filarami rozwoju edukacji w XXI wieku. Należą do nich: idea edukacji permanentnej, uczenia się przez całe życie, formowania w uczniach motywacji do uczenia się. To tylko niektóre postulaty pochodzące z raportu Edgara Faure'a (1975). Porównując je z raportem Jacques'a Delorsa (1998), można dostrzec, iż nadal są aktualne (Strykowski, Strykowska, Pielachowski, 2003).

Wspomniany już raport J. Delorsa (1998) zawiera postulaty dotyczące edukacji ustawicznej, trwającej przez całe życie, prowadzącej do formowania się umiejętności i wiedzy człowieka. Uwzględni on następujące kwestie:

- „uczenie harmonijnego współistnienia,
- uczenie zdobywania wiedzy,
- uczenie działania,
- uczenie do życia przez rozwijanie własnej osobowości z zachowaniem autonomii” (Delors, 1998).

W dokumencie wyznaczono także strategiczne cele dla edukacji XXI wieku, są to:

- „Uczyć się, aby wiedzieć (wiedza).
- Uczyć się, aby działać (umiejętności).
- Uczyć się, aby być (system wartości i postaw).
- Uczyć się, aby żyć wspólnie z innymi (pokojowe współistnienie i współdziałanie całej ludzkości)” (Delors, 1998).

Wyżej wymienione wytyczne stanowią podstawę do określenia kompetencji pedagogicznych. Należy dodać, że określenie kompetencji kluczowych w ujęciu OECD stanowiło również podstawę do opracowania kompetencji nauczycielskich. Z kluczowych kompetencji za najistotniejsze uznano:

- „umiejętność pracy w zespole,
- umiejętność posługiwania się nowoczesną techniką informatyczną i komunikowania się,
- umiejętność rozwiązywania problemów,
- umiejętność wysłuchiwanie innych i brania pod uwagę ich punktów widzenia,
- umiejętność korzystania z różnych źródeł informacji,
- porozumiewanie się w językach obcych,
- łączenie i porządkowanie wiedzy,
- umiejętność radzenia sobie z nietypowością i złożonością,
- umiejętność organizowania i oceniania własnej pracy” (Półturzycki, 2008, s. 31).

Kompetencje społeczne

W ciągu ostatnich dwudziestu lat kompetencje społeczne były przedmiotem poważnych dyskusji. Niewątpliwie, kompetencje społeczne odgrywają ważną rolę w prawidłowym funkcjonowaniu człowieka i są potrzebne w pracy z ludźmi, a w pracy nauczyciela są wręcz niezbędne. Ich posiadanie decyduje o efektywnym funkcjonowaniu w sytuacjach życia codziennego, w tym także w sytuacjach szkolnych (wychowawczych i edukacyjnych) (Jerzak, 2008).

Michael Argyle zdefiniował kompetencje społeczne jako względnie trwałe właściwości osobowości człowieka, kształtowane w trakcie jego społeczne-

go rozwoju, które są niezbędne do wywierania pożądanego wpływu na innych ludzi w sytuacjach społecznych (Argyle, 2002, s. 133). Uważa on kompetencję społeczną za zbiór różnorodnych umiejętności służących wzmocnieniu interakcji społecznych, wśród których wyróżnia:

- a) nagradzanie – umożliwiające wzmocnienie atrakcyjności związków międzyludzkich przez korzystanie z rozbudowanego wachlarza nagród;
- b) empatię i podejmowanie ról innych ludzi – czyli umiejętność dostrzegania czyjegoś punktu widzenia oraz podzielenia i uwzględniania czyichś uczuć;
- c) inteligencję społeczną i rozwiązywanie problemów – oznaczające wiedzę na temat reguł życia społecznego oraz usprawniania kontaktów międzyludzkich;
- d) asertywność – czyli umiejętność wywierania pożądanego wpływu bez agresji i szkody dla danej interakcji społecznej;
- e) komunikację werbalną i niewerbalną;
- f) samoprezentację – czyli zachowanie ukierunkowanie na wywarcie określonego wrażenia (Argyle, 2002, ss. 136–139).

Kompetencje społeczne nabywane są poprzez doświadczenia, jednak o tym w jakim stopniu zostaną przyswojone decydują: temperament, osobowość czy inteligencja jednostki. Jak już wspomnieliśmy, kompetencje społeczne są niezbędne w pracy nauczyciela, ponieważ od ich poziomu zależy rozwój uczniów.

Nauczyciel jest zobowiązany do dbałości o rozwój postaw społecznych swoich uczniów, przygotowania ich do uczestniczenia w życiu społecznym, tworzenia współdziałającej grupy, rozwijania umiejętności współpracy (Jerzak, 2008). Umiejętności te określane są często jako „nauczycielskie kompetencje współdziałania”. Współdziałająca klasa szkolna może zaistnieć li tylko w sytuacji zaufania i otwartości, o które powinien zatroszczyć się nauczyciel. Aby stworzyć taką atmosferę, nauczyciel powinien nawiązać z wychowankami kontakt i pozostawać w nim, co spowoduje wytworzenie się prawidłowych i pozytywnych relacji.

Kompetencje społeczne w ujęciu Anny Matczak, to: „złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach społecznych, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego” (Jaworska, Matczak, 2008, s. 102).

Literatura przedmiotu i przegląd badań z zakresu kompetencji społecznych dostarcza informacji na temat istnienia związków pomiędzy wspomnianymi kompetencjami, osobowością i inteligencją, zaś skuteczność treningu społecznego jest powiązana z inteligencją społeczną i emocjonalną.

Wybór tematu badań podyktowany był znaczeniem kompetencji społecznych dla efektywnego funkcjonowania nauczyciela w zawodzie. Kompetencje społeczne warunkują wykonywanie zawodu na profesjonalnym poziomie.

Przedmiot i cel badań

Celem przeprowadzonych i prezentowanych badań była analiza obejmująca poziom wykazywanych kompetencji społecznych przez nauczycieli i studentów oraz ich powiązań z właściwościami osobowościowymi, cechami temperamentu a także inteligencją.

Przedmiot prezentowanych badań stanowiły kompetencje społeczne studentów pedagogiki, wśród których znaleźli się nauczyciele pracujący w zawodzie oraz studenci przygotowujący się dopiero do zawodu.

Problemy badawcze i hipotezy robocze

Główny problem badawczy sformułowano w formie pytania: Jakim stopniem kompetencji społecznych odznaczają się czynni zawodowo nauczyciele w porównaniu do studentów pedagogiki przygotowujących się do pracy?

Jako że literatura z zakresu przedmiotu dostarcza wiedzy na temat istnienia związków pomiędzy kompetencjami społecznymi oraz cechami osobowości i inteligencją emocjonalną, niektóre problemy szczegółowe dotyczyły tych związków. Sformułowano je następująco:

- Jaki jest poziom kompetencji społecznych w zależności od wieku w grupie nauczycieli i studentów?
- Jakim poziomem kompetencji społecznych odznaczają się osoby mieszkające w mieście i na wsi?
- Jakie związki zachodzą pomiędzy kompetencjami społecznymi i cechami osobowości („Wielką Piątką”) u badanych?
- Jaki związek zachodzi pomiędzy zdolnością do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania (INTE CZYNNIK I) oraz zdolnością do rozpoznawania emocji (INTE CZYNNIK II) a poziomem kompetencji społecznych?

Sformułowano następującą hipotezę główną:

- Zarówno czynni zawodowo nauczyciele jak i studenci pedagogiki charakteryzują się wysokim stopniem nasilenia badanych właściwości w zakresie posiadanych kompetencji społecznych. Jako że kompetencje poddaje się treningowi społecznemu, czynni zawodowo nauczyciele wykazywać

się będą wyższym stopniem kompetencji społecznych w porównaniu ze studentami pedagogiki jeszcze nie pracującymi w zawodzie.

Hipotezy robocze, wymienione poniżej, stanowiły próbę ustosunkowania się do szczegółowych problemów badawczych.

- Poziom kompetencji społecznych wzrasta z wiekiem.
- Miejsce zamieszkania nie ma wpływu na poziom kompetencji społecznych.
- Cechy osobowości mają wpływ na poziom kompetencji społecznych. Ekstrawersja koreluje z wysokim poziomem kompetencji społecznych.
- Wysoki poziom nasilenia cech z zakresu inteligencji emocjonalnej wpływa na wzrost poziomu kompetencji społecznych.

Zmienne i wskaźniki

Zmienne niezależne przyjęte w badaniu to:

- płeć,
- wiek,
- miejsce zamieszkania,
- charakter pracy.

Wskaźnikami dla zmiennych są:

- płeć: mężczyzna/kobieta,
- wiek: średnia,
- miejsce zamieszkania: miasto/wieś,
- charakter pracy: nauczyciel/student.

Metody, techniki i narzędzia badawcze

W przypadku tego badania zastosowano metodę ilościową. W badaniach zastosowano technikę ankiety, a narzędziami badawczymi było pięć wybranych testów o wysokim stopniu standaryzacji:

- KKS-A(D),
- TEST 1. – Bateria testów APIS-Z,
- TEST 8. – Bateria testów APIS-Z,
- Kwestionariusz NEO-FFI w polskiej adaptacji,
- Kwestionariusz INTE w polskiej adaptacji.

Cel i zasady stosowania testów psychologicznych w badaniach wyjaśniają bardzo precyzyjnie Bogdan Zawadzki i Elżbieta Hornowska (2008, s. 849 i n.).

Kwestionariusz Kompetencji Społecznych

Kwestionariusz Kompetencji Społecznych (KKS) to narzędzie służące do opisu różnych zachowań człowieka z użyciem czterostopniowej skali:

- 1 – zdecydowanie dobrze,
- 2 – nieźle,
- 3 – raczej słabo,
- 4 – zdecydowanie źle.

Kwestionariusz składa się z 90 pozycji, z czego część - 60 pytań, służyła do diagnozy kompetencji społecznych badanych, pozostałe 30 pytań dotyczyło umiejętności niespołecznych. Do badań użyto kwestionariusza w wersji KKS-A(D), która służy do badania samoopisowego osób dorosłych. Należy pamiętać, że kwestionariusz jest obciążony opinią badanych, co często może oznaczać, iż deklarują oni inne niż w rzeczywistości zachowania społeczne. Pozycje kwestionariusza dostarczają danych w trzech skalach:

- „skala I – określa kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach intymnych;
- skala ES – określa kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej;
- skala A – określa kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach wymagających asertywności” (Matczak, 2001, s. 13–14).

Wysokie wyniki KKS mogą świadczyć o predyspozycjach do wykonywania profesji, w której pożądaną są kontakty interpersonalne z innymi. Na podstawie wysokich wyników ze skal A oraz ES, można wnioskować o umiejętnościach kierowniczych, negocjacyjnych oraz umiejętnościach do wystąpień na forum publicznym. Kompetencje oceniane przy pomocy skali I dotyczą umiejętności wchodzenia w głębsze relacje z innymi ludźmi i mają znaczenie w profesjach wymagających opiekuńczości, np. nauczycielstwie. Dokonując oceny stenowej wyników KKS, stosuje się poniższą skalę:

- 1–3 – wyniki niskie,
- 4–7 – wyniki przeciętne,
- 8–10 – wyniki wysokie.

APIS

Następnym narzędziem użytym jest APIS - skala ogólnej inteligencji. Baterie APIS-Z służą do badania młodzieży, studentów i dorosłych z wykształceniem wyższym lub średnim. Test 1. „Zachowania” bada zdolności społeczne, a dokładniej znajomość reguł społecznych. Składa się z 15 pytań zamkniętych. Czas na wykonanie testu wynosi pięć minut. Test 8. „Historyjki” z bate-

rii APIS służy również do pomiaru zdolności społecznych, zadania natomiast są skonstruowane z historyjek obrazkowych. Test ocenia umiejętność adekwatnego spostrzegania relacji zachodzących pomiędzy ludźmi i pojmowania sytuacji społecznych. Jest złożony z piętnastu zadań o charakterze otwartym. Zadaniem badanego jest ułożenie obrazków w kolejności chronologicznej. Test należy wykonać w ciągu piętnastu minut. Otrzymane wyniki przelicza się na skalach stenowych i kategoryzuje w następujący sposób:

- 1-3 – wynik niski,
- 4-7 – wynik przeciętny,
- 8-10 – wynik wysoki.

NEO-FFI

Kolejnym użytym narzędziem badawczym jest kwestionariusz NEO-FFI, służący do badania cech osobowości. Badani udzielają odpowiedzi, wybierając jedną z opcji na pięciostopniowej skali:

- 1 – zdecydowanie nie zgadzam się,
- 2 – nie zgadzam się,
- 3 – nie mam zdania,
- 4 – zgadzam się,
- 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Składa się on z sześćdziesięciu pozycji, po dwanaście dla każdej ze skal, które dotyczą pomiaru tzw. „Wielkiej Piątki”:

- neurotyczności,
- ekstrawersji,
- otwartości na doświadczenie,
- ugodowości,
- sumienności.

Neurotyczność jest cechą obrazującą przystosowanie emocjonalne lub niezrównoważenie. Ekstrawersja to cecha decydująca o częstotliwości i jakości interakcji społecznych. Otwartość na doświadczenie decyduje o stosunku do nowych sytuacji życiowych. Ugodowość jest wyrażana ustosunkowaniem się do innych ludzi. Sumiennosc odzwierciedla nastawienie człowieka do pracy. Wyniki NEO-FFI dla skal stenowych interpretuje się następująco:

- 1-3 – wyniki niskie,
- 4-6 – wyniki średnie,
- 7-10 – wyniki wysokie.

INTE

Ostatnim z zastosowanych narzędzi jest kwestionariusz INTE służący do określenia inteligencji emocjonalnej. Odpowiedzi udzielane są na pięciostopniowej skali:

- 1 – zdecydowanie nie zgadzam się,
- 2 – raczej nie zgadzam się,
- 3 – trudno powiedzieć,
- 4 – raczej zgadzam się,
- 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Odpowiadając na 33 pytania, zgodnie z indywidualną opinią, badani dokonali oszacowania pozytywnego wykorzystania emocji w sytuacjach życia codziennego oraz umiejętności poznawania emocji własnych i innych. Taki rekonesans stanowi podstawę łatwiejszych kontaktów z otaczającym światem, a także upraszcza kierunkowanie własnych zachowań. Inteligencja emocjonalna według Salovey'a i Mayer'a, twórców INTE, tworzy podzakres inteligencji społecznej i stanowi „zdolność człowieka do śledzenia własnych i cudzych emocji i uczuć, różnicowania ich oraz wykorzystywania uzyskiwanych na tej drodze informacji w kierowaniu swoim myśleniem i działaniem” (za: Jaworska, Matczak, 2008, s. 10). Zachodzi również związek między kompetencjami społecznymi a wynikami INTE. W przeprowadzonych badaniach obliczono wyniki czynnikowe. Czynniki I charakteryzuje zdolność do wykorzystania emocji do wspomaganie myślenia i działania, czynnik II charakteryzuje zdolność do rozpoznawania emocji. Wyniki INTE są najczęściej interpretowane w następujący sposób:

- 1–3 – wyniki niskie,
- 4–7 – wyniki przeciętne,
- 8–10 – wyniki wysokie.

Badania ilościowe na grupie badawczej liczącej 104 osoby zostały przeprowadzone na wynikach surowych, gdyż skale surowe zachowują takie same odległości między jednostkami, w przeciwieństwie do skal stenowych, gdzie odległości są różne. Takie rozwiązanie umożliwi wykonanie testów dla zmierzających ilościowych.

Miejsce i przebieg badań

Badanie przeprowadzono w dwóch ośrodkach aglomeracji warszawskiej. Zakresem badań zostali objęci studenci kierunku pedagogika I i II stopnia. Zbadano łącznie 104 osoby. Połowa osób badanych pracuje w zawodzie na-

uczucielskim / pedagogicznym. Pozostała część badanych to studenci kierunku pedagogika, specjalności pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna. Część badanych studentów to jednocześnie czynni zawodowo nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej.

Badanie miało charakter dobrowolny, anonimowy i zostało przeprowadzone zgodnie z obowiązującymi standardami charakterystycznymi dla zastosowania testów psychologicznych.

Kompetencje społeczne nauczycieli w świetle badań

W badaniu wzięły udział 104 osoby, 99 z nich (95,2% obserwacji), a więc zdecydowaną większość, stanowiły kobiety; w badaniu wzięło udział pięciu mężczyzn (4,8%).

Wiek badanych wahał się od 19 do 50 lat. Najwięcej osób było w wieku 23 lat (10,6% obserwacji), następnie w wieku 21 i 22 lat (po 9,6%), 24 lata (8,7%) i 20 lat (7,7%). Średnia wieku wyniosła 28,21 lat z odchyleniem standardowym równym 7,51.

Większość badanych (74%) ukończyło edukację na poziomie studiów magisterskich, natomiast 26% na poziomie licencjatu. Wszyscy studiowali na kierunku pedagogika.

Większość osób badanych (71,2%) wskazało pedagogikę wczesnoszkolną i przedszkolną jako specjalność na studiach. Około co czwarty (26,9%) wskazał resocjalizację. Trzy osoby badane nie odpowiedziały na pytanie dotyczące specjalności.

Większość badanych (78,8%) deklaruje, że pracuje na stałe. Co ósmy nie pracuje w ogóle, a mniej niż co dziesiąty (8,7%) pracuje dorywczo.

Połowa osób badanych pracuje w zawodzie nauczycielskim / pedagogicznym. Co trzeci (33,7%) deklaruje, że pracuje poza zawodem nauczycielskim / pedagogicznym. Co szósty (16,3%) nie pracuje w ogóle.

Na pytanie czy wykonywana praca jest zgodna z kierunkiem studiów, najczęściej (37,5%) pojawiło się odpowiedzi, że tak, całkowicie. Następną w kolejności odpowiedzi (27,9%) była odpowiedź, że nie, nie ma nic wspólnego ze studiami (27,9%). 22,1% deklaruje częściową zgodność, a co ósmy badany nie pracuje.

Jeżeli zaś chodzi o doświadczenie zawodowe, w praktykach brała udział większość badanych (56,7%). W stażach mniej niż co trzeci (29,8%), w wolontariacie co czwarty. Na stałe pracowało około dwie trzecie badanych (68,3%). Pracę czasową podejmowała mniejszość (39,4%) badanych. Bardzo mała liczba badanych (8,7%) prowadziła w swoim życiu własną działalność gospodar-

czą. Jeżeli wziąć pod uwagę inne doświadczenia zawodowe, to po jednej osobie (1%) wskazało: opiekuna, instruktora oraz szkolenia.

Weryfikacja hipotez i wyniki badań

Aby przeprowadzić analizy, określono najpierw zgodność rozkładów zmiennych ilościowych z rozkładem normalnym. Analiza testem Kołmogorowa-Smirnowa dla jednej grupy wykazała, że rozkład następujących zmiennych odbiega istotnie statystycznie od rozkładu normalnego:

- KKS – kontakt interpersonalny ($Z = 3,86$ i $p < 0,001$),
- KKS – ekspozycja społeczna ($Z = 1,55$ i $p < 0,05$),
- KKS – asertywność ($Z = 1,45$ i $p < 0,05$),
- NEOFFI – ekstrawersja ($Z = 1,54$ i $p < 0,05$),
- INTE – czynnik I ($Z = 1,83$ i $p < 0,01$),
- INTE – czynnik II ($Z = 1,45$ i $p < 0,05$).

Natomiast od rozkładu normalnego nie odbiegają rozkłady zmiennych:

NEOFFI – neurotyczność ($Z = 1,28$ i $p = 0,075$),

NEOFFI – otwartość na doświadczenie ($Z = 1,1$ i $p = 0,18$),

NEOFFI – ugodowość ($Z = 1,23$ i $p = 0,1$),

NEOFFI – sumienność ($Z = 1,06$ i $p = 0,21$).

Hipoteza mówiąca o tym, iż poziom kompetencji społecznych jest pozytywnie powiązany z wiekiem, nie znalazła potwierdzenia w przeprowadzonych badaniach. Analiza korelacji z użyciem współczynnika Rho Spearmana nie wykazała istotnego związku między wiekiem a poziomem kompetencji społecznych, a w szczególności z: kontaktem interpersonalnym ($Rho = -0,1$ i $p = 0,3$), ekspozycją społeczną ($Rho = -0,16$ i $p = 0,11$) i asertywnością ($Rho = -0,16$ i $p = 0,11$).

Kolejna z hipotez zakładająca, że miejsce zamieszkania nie różnicuje badanych pod kątem poziomu kompetencji społecznych również nie została potwierdzona. Analiza wariancji jednoczynnikowa nie wykazała, by ekspozycja społeczna ($F(4;99) = 0,64$ i $p = 0,63$) i asertywność ($F(4;99) = 0,34$ i $p = 0,85$) były zróżnicowane istotnie statystycznie przez miejsce zamieszkania. Jest natomiast istotnie zróżnicowany kontakt interpersonalny ($F(4;99) = 2,5$ i $p = 0,047$).

Analiza wariancji z zastosowaniem testów *post hoc* wskazuje, że osoby z dużego miasta (powyżej 100 000 mieszkańców) mają wyższy poziom kontaktu interpersonalnego niż osoby z miast średniej wielkości (liczących od 25 000 do 99 999 mieszkańców). Wyniki rozkładają się następująco: miasta z liczbą mieszkańców od 25 000 do 99 000 ($p = 0,039$), miasta od 10 000 do 24 999 mieszkańców ($p = 0,005$) oraz ze wsi ($p = 0,049$).

Kolejne hipotezy zakładające, iż cechy osobowości mają związek z poziomem kompetencji społecznych, zaś ekstrawersja koreluje pozytywnie z poziomem kompetencji społecznych, przyniosły interesujące wyniki. Analiza korelacji z zastosowaniem współczynnika Rho Spearmana wskazała, że ekstrawersja jest istotnie związana z poziomem kompetencji społecznych, ale w sposób negatywny: z kontaktem interpersonalnym ($Rho = -0,27$ i $p = 0,006$), ekspozycją społeczną ($Rho = -0,27$, $p = 0,005$) oraz z asertywnością ($Rho = -0,25$, $p = 0,011$). Niektóre ze źródeł psychologicznych podają, że to właśnie introwertycy mają wyższy poziom kompetencji społecznych, ponieważ ekstrawertycy nie zwracają uwagi na to, jak się zachowują społecznie, natomiast introwertycy przykładają do tego większą wagę i w ten sposób wykazują się wyższym poziomem kompetencji społecznych.

Nie ma natomiast istotnych związków statystycznych między innymi cechami osobowości a poziomem kompetencji społecznych.

Kontakt interpersonalny nie koreluje istotnie z:

- neurotycznością ($\rho = 0,056$ i $p = 0,57$),
- otwartością na doświadczenie ($\rho = -0,15$ i $p = 0,14$),
- ugodowością ($\rho = -0,13$ i $p = 0,2$),
- sumiennością ($\rho = -0,1$ i $p = 0,31$).

Ekspozycja społeczna nie jest istotnie związana z:

- neurotycznością ($\rho = 0,15$ i $p = 0,13$),
- otwartością na doświadczenie ($\rho = -0,043$ i $p = 0,67$),
- ugodowością ($\rho = -0,054$ i $p = 0,58$),
- sumiennością ($\rho = -0,14$ i $p = 0,15$).

Asertywność nie wiąże się istotnie statystycznie z:

- neurotycznością ($\rho = 0,11$ i $p = 0,27$),
- otwartością na doświadczenie ($\rho = -0,14$ i $p = 0,15$),
- ugodowością ($\rho = 0,14$ i $p = 0,15$),
- sumiennością ($\rho = -0,15$ i $p = 0,13$).

Ostatnia z hipotez roboczych zakładająca, iż inteligencja emocjonalna jest pozytywnie powiązana z poziomem kompetencji społecznych również się nie potwierdziła. Analiza nie wskazała, aby poziom kompetencji społecznych był istotnie statystycznie związany z inteligencją emocjonalną. Zdolność wykorzystania emocji do wspomagania myślenia i działania (czynnik I INTE) nie jest powiązana z:

- kontaktem interpersonalnym ($\rho = -0,023$ i $p = 0,82$),
- ekspozycją społeczną ($\rho = -0,15$ i $p = 0,14$),
- asertywnością ($\rho = -0,07$ i $p = 0,45$).

Zdolność do rozpoznawania emocji (czynnik II INTE) nie wiąże się istotnie z:

- kontaktem interpersonalnym ($\rho = -0,14$ i $p = 0,16$),
- ekspozycją społeczną ($\rho = -0,14$ i $p = 0,15$),
- asertywnością ($\rho = -0,16$ i $p = 0,11$).

Badania nie potwierdziły również głównej hipotezy brzmiącej następująco: Czynniki zawodowo nauczyciele wykazywać się będą wyższym stopniem kompetencji społecznych w porównaniu z osobami niepracującymi w zawodzie. Analiza danych przeprowadzona testem U Manna Whitneya nie wykazała, aby osoby pracujące w zawodzie nauczycielskim różniły się od osób niepracujących w nim pod kątem poziomu kompetencji społecznych:

- kontaktu interpersonalnego ($U = 891$ i $p = 0,85$),
- ekspozycji społecznej ($U = 838,5$ i $p = 0,53$),
- asertywności ($U = 696$ i $p = 0,061$).

Analiza wariancji nie wykazała, by to czy uczestnik badania pracuje całkowicie, częściowo, czy w ogóle niezwiązanej z kierunkiem studiów, różnicowało badanych pod kątem poziomu kompetencji społecznych:

- kontaktu interpersonalnego ($F(2;88) = 0,22$ i $p = 0,8$),
- ekspozycji społecznej ($F(2;88) = 0,15$ i $p = 0,86$),
- asertywności ($F(2;88) = 1,12$ i $p = 0,33$).

Podsumowanie

Przeprowadzone badania wykazały, że wszystkie założenia jakich dokonano nie znalazły potwierdzenia. Przedmiot badań stanowiły kompetencje społeczne nauczycieli i studentów przygotowujących się do pracy w zawodzie nauczycielskim / pedagogicznym. Osoby pracujące w zawodzie nauczycielskim nie odznaczają się wyższym poziomem nasilenia cech z zakresu kompetencji społecznych w porównaniu z osobami, które w nim nie pracują. Możemy dojść do konkluzji, iż praca w zawodzie nauczyciela nie decyduje o wzroście poziomu cech z zakresu kompetencji społecznych w badanej grupie. Wyniki nie wykazały różnic pomiędzy studentami pedagogiki i czynnymi zawodowo nauczycielami, co może oznaczać, że studenci pedagogiki wykazują już w okresie studiów zbliżony poziom kompetencji społecznych do starszych stażem kolegów.

Również wiek nie ma wpływu na poziom prezentowanych kompetencji społecznych. Jest to co najmniej zaskakujące, gdyż zgodnie z założeniami teoretycznymi dotyczącymi faktu, iż kompetencje społeczne poddają się treningowi społecznemu, nie ulega wątpliwości, iż osoby w wieku powyżej śred-

niej dla badanej grupy, w prezentowanej pracy to nauczyciele, przeżyły więcej sytuacji o charakterze społecznym. Co więcej, osoby funkcjonujące w środowisku szkolnym mają o wiele więcej okazji do treningów w tych obszarach w porównaniu do tych, które dopiero studiują. Należy wnioskować, że kwestionariuszowa metoda badania poziomu kompetencji może decydować o subiektywnej, dość rygorystycznej ocenie własnych zachowań w sytuacjach społecznych wśród osób w wieku powyżej średniej dla badanej grupy.

Kolejna hipoteza, traktująca o tym, że miejsce zamieszkania nie różnicuje badanych osób pod kątem poziomu kompetencji społecznych, również nie została potwierdzona. Ekspozycja społeczna i asertywność nie są różnicowane ze względu na miejsce zamieszkania. Natomiast miejsce zamieszkania ma znaczenie, jeśli chodzi o nasilenie cech z zakresu kontaktu interpersonalnego. Osoby, które pochodzą z miast powyżej 100 000 mieszkańców, wykazują wyższy poziom kontaktu interpersonalnego w porównaniu z pozostałymi badanymi z mniejszych miast i wsi. Wyniki badań skłaniają do stwierdzenia, iż życie w wielkim mieście stwarza więcej okazji do nawiązywania kontaktów interpersonalnych, natomiast wsie i małe miasta nie sprzyjają takim kontaktom.

Założenie o pozytywnej korelacji kompetencji społecznych z ekstrawersją w badanej grupie także okazało się błędne. Badania wykazały negatywny związek ekstrawersji z kontaktem interpersonalnym, asertywnością i ekspozycją społeczną. Można wysnuć wniosek, że pomimo, iż badana grupa deklaruje posiadanie pewnych właściwości i zachowań z zakresu ekstrawersji, oczywistym jest, że cech tych nie należy traktować jako właściwości o dużym nasileniu, które często są opisywane jako atrybuty osób pracujących w zawodzie nauczycielskim i studiujących na kierunkach pedagogicznych. M. Argyle, przypisuje ekstrawertykom otwartość na sytuacje społeczne i łatwość tworzenia oraz utrzymywania relacji z innymi. Natomiast introwertycy, zdaniem J. Strelau (2006, s. 554), jako osoby nieśmiałe, wykazujące rezerwę w kontaktach społecznych, przejawiające brak optymizmu oraz preferujące przebywanie w samotności, mogą być bardziej wyczuleni na krytykę społeczną czego konsekwencją jest zwracanie uwagi na relacje społeczne. Dlatego też relacje interpersonalne nawiązywane przez introwertyków mogą charakteryzować się głębszym nasileniem w porównaniu z ekstrawertykami. Należy zatem wnioskować, że ekstrawersja nie zawsze stanowi wyznacznik wysokich umiejętności o charakterze interpersonalnym, tak jak introwersja nie oznacza ich niskiego poziomu.

Przeprowadzone badania pozwalają na konkluzję następującej treści: badani nauczyciele i studenci pedagogiki nie odznaczają się poziomem kompetencji społecznych, których natężenie jest potęgowane przez ekstrawersję czy

otwartość na nowe doświadczenia. Co może oznaczać, że badana grupa nie jest skłonna do działań odważnych i nowatorskich nastawionych na zerwanie z obowiązującymi kanonami. Ta cecha jest natomiast niezbędna dla przemiany oblicza edukacji. Nauczyciel powinien posiadać predyspozycje, które pozwolą na rozwój autonomii, a nie tylko bierne podporządkowywanie się nakazom. Otwartość decyduje o tym, że chętniej realizujemy nowe zadania, zmieniamy miejsce zamieszkania, jesteśmy otwarci na nowe działania. Nauczyciel, od którego wymaga się, aby sprostał wymogom współczesności, nieustannie się doskonalił i rozwijał, potrzebuje otwartości na doświadczenie.

Natomiast bez ekstrawertycznego usposobienia wydaje się trudnym budowanie rozległych relacji społecznych, szczególnie w szkole, gdzie nauczyciel jest tą osobą, która musi pozostawać w relacjach z uczniami, rodzicami, innymi nauczycielami i środowiskiem. Ekstrawertyczny nauczyciel posiada zdolność łatwiejszego kontaktu z uczniem, swoim usposobieniem zachęca do dialogu uczeń–nauczyciel, uczeń–uczeń, nauczyciel–rodzic, rodzic–dziecko. Jest zdolny do przełamania barier, które dla introwertyków stanowią przeszkody nie do pokonania.

Nie potwierdziło się istnienie istotnych statystycznie związków pomiędzy pozostałymi cechami z zakresu kompetencji społecznych i cech osobowościowych określanymi mianem „Wielkiej Piątki”.

Nie odnaleziono również istotnie dużych zależności między czynnikami INTE a cechami z zakresu kompetencji społecznych. Przeprowadzone badania nie wykazały, aby badane czynniki, tj.: zdolność do wykorzystania emocji do wspomagania myślenia i działania oraz zdolność do rozpoznawania emocji, w sposób znaczący wpływały na poziom kompetencji społecznych. W związku z tym, można dokonać następującej interpretacji, iż badana grupa w minimalnym stopniu rozpoznaje i wykorzystuje emocje w działaniach. Należy podkreślić, że dla zawodu nauczyciela rozpoznawanie emocji zarówno dzieci i młodzieży jak i osób dorosłych jest kompetencją społeczną nieodzowną w wypełnianiu roli zawodowej.

Zakończenie

Tematem wiodącym artykułu są kompetencje nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej, między założeniami a praktyką. Chcieliśmy nakreślić sylwetkę nauczyciela XXI wieku. Jakim wymaganiom powinien sprostać nauczyciel szkoły współczesnej? Jak wyglądają realia polskiej edukacji? W którym kierunku zmierza edukacja? W tym celu w artykule zawarto szereg opinii zaczerpniętych ze świata nauki o standardach i celach dla edukacji XXI wieku, a także

kompetencjach jakimi powinien wykazywać się nauczyciel przyszłości. Zamierzeniem naszym było stworzenie swoistego drogowskazu dla adeptów nauczycielstwa, ze wskazaniem jak wyglądał obraz nauczyciela w przeszłości, jaki powinien być nauczyciel i edukacja oraz jaki jest jej rzeczywisty obraz.

Jeszcze w niedalekiej przeszłości nauczyciel jawił się jako ideał osobowościowy, współcześnie jest postrzegany przez pryzmat kompetencji czyli umiejętności, wiedzy, sprawności, dyspozycji, wartości. Co to tak naprawdę oznacza? Wprawdzie twierdzi się, że kompetencje podlegają treningowi, a każdy może je nabyć, rozwijać i poszerzać, jednak skłaniamy się do przekonania, iż tylko wybrane osoby posiadają predyspozycje do zawodu nauczyciela, które pozwolą na wykonywanie go na profesjonalnym poziomie.

W literaturze przedmiotu znajdujemy pogląd, iż zły człowiek nie może być dobrym nauczycielem. Skłaniamy się do uznania słuszności tego stwierdzenia. Zły nauczyciel, bez prawidłowo ukształtowanego systemu wartości, rozwiniętych kompetencji, nie wychowa dzieci tak, aby były dobrymi ludźmi, nie wskaże prawidłowej drogi postępowania, nie pomoże stawać się uczniom lepszymi. Być może, że będzie on profesjonalistą w swojej dziedzinie i świetnie nauczy przedmiotu, jednak nie należy zapominać, że edukacja to nie jest tylko nauczanie, ale również wychowywanie.

Ostatnie dziesięciolecia w polskiej edukacji ukierunkowane były na instrumentalne nauczanie, co pozostawiło głęboką lukę w obszarze wychowania. Dzisiaj powraca przekonanie o wartości wychowania oraz o niedoskonałościach i niedostatkach, jakie powstały przez ostatnie 20 lat w tej dziedzinie. Próbuje się przeorientować edukację, przykładając większą uwagę do kwestii wychowania. Jednakże nie jest to ani łatwe, ani szybkie do wykonania zadanie. Postęp cywilizacyjny, zmieniające się realia otaczającego świata, zmiany w sposobie wartościowania (ocierające się o relatywizm aksjologiczny), to wszystko nie sprzyja osadzeniu dzieci i młodzieży w stabilnych systemach wartości, opartych na gruntownych podstawach aksjologicznych. Od nauczyciela zależy bardzo wiele w procesie wychowania i edukacji, dlatego zawód ten powinien być wykonywany przez osoby do tego szczególnie predysponowane.

Ze względu na szeroki zakres pojęcia „kompetencja”, część empiryczna niniejszego artykułu dotyczy kompetencji społecznych nieodczuwanych w zawodzie nauczyciela. Dokonano następujących założeń w formie hipotez, z których żadna nie znalazła potwierdzenia w analizach statystycznych:

- Zarówno czynni zawodowo nauczyciele jak i studenci pedagogiki charakteryzują się wysokim stopniem nasilenia badanych właściwości w zakresie posiadanych kompetencji społecznych. Jako że poziom kompetencji poddaje się treningowi społecznemu, czynni zawodowo nauczyciele

wykazywać się będą wyższym stopniem kompetencji społecznych w porównaniu ze studentami pedagogiki jeszcze niepracującymi w zawodzie.

- Poziom kompetencji społecznych wzrasta z wiekiem.
- Miejsce zamieszkania nie ma wpływu na poziom kompetencji społecznych.
- Cechy osobowości mają wpływ na poziom kompetencji społecznych. Ekstrawersja koreluje z wysokim poziomem kompetencji społecznych.
- Wysoki poziom nasilenia cech z zakresu inteligencji emocjonalnej wpływa na wzrost poziomu kompetencji społecznych.

W świetle przeprowadzonych badań można sformułować następujące wnioski:

- Wyniki nie wykazały różnic na poziomie prezentowanych kompetencji społecznych pomiędzy studentami pedagogiki i czynnymi zawodowo nauczycielami, co może oznaczać, że studenci pedagogiki wykazują już na poziomie studiów zbliżony poziom kompetencji społecznych do starszych stażem kolegów.
- Również wiek nie ma wpływu na poziom prezentowanych kompetencji społecznych. Należy wnioskować, że kwestionariuszowa metoda badania poziomu kompetencji może decydować o subiektywnej, dość rygorystycznej ocenie własnych zachowań w sytuacjach społecznych wśród osób w wieku powyżej średniej dla badanej grupy.
- Życie w dużym mieście stwarza okazje do nawiązywania kontaktów interpersonalnych, natomiast wsie i małe miasta nie sprzyjają takim kontaktom.
- Nie potwierdziło się istnienie istotnych związków kompetencji z cechami „Wielkiej Piątki”. Jednakże otwartość na doświadczenie wydaje się niezbędna w pracy nauczyciela.
- Badana grupa nie wykazuje nasilenia cech z zakresu ekstrawersji w pozytywnej korelacji z kompetencjami społecznymi. Oznacza to, że pomimo deklarowania przez badaną grupę posiadania pewnych właściwości i zachowań z zakresu ekstrawersji, cech tych nie należy traktować jako właściwości o dużym nasileniu, które często są opisywane jako atrybuty osób pracujących w zawodzie nauczycielskim i studiujących na kierunkach pedagogicznych. Niektóre ze źródeł psychologicznych podają, że introwertycy wykazują się wyższym poziomem kompetencji społecznych, z uwagi na fakt, iż ekstrawertycy nie przywiązują uwagi do zachowań społecznych, natomiast introwertycy przykładają. Należy wnioskować, że ekstrawersja nie zawsze stanowi wyznacznik wysokich umiejętności o charakterze interpersonalnym, zaś introwersja nie oznacza ich niskiego poziomu. Jednakże ekstrawertyczne usposobienie jest pożądane w zawodzie ze względu na łatwość nawiązywania i podtrzymywania kontaktów.

- Przeprowadzone badania nie wykazały, aby czynniki z zakresu inteligencji emocjonalnej, tj. zdolność do wykorzystania emocji do wspomagania myślenia i działania oraz zdolność do rozpoznawania emocji, w sposób znaczący wpływały u badanych na poziom kompetencji społecznych, co nie oznacza, że związki te nie istnieją. Można dokonać interpretacji, iż badana grupa w minimalnym stopniu rozpoznaje i wykorzystuje emocje w działaniach. Należy podkreślić, że dla zawodu nauczyciela bardzo istotne jest rozpoznawanie emocji podopiecznych, można zaryzykować nawet stwierdzenie, iż wydaje się nieodzownym elementem współdziałania z najmłodszymi.

Reasumując, można w sposób bardzo ostrożny zaryzykować stwierdzenie, iż osoby z badanej grupy nie wykazują się bardzo wysokim poziomem cech z zakresu kompetencji społecznych, a na pewno nie wchodzi one w znaczące statystycznie związki z badanymi czynnikami, które to wpływają na stopień ich nasilenia. Przeprowadzone badania potwierdzają przypuszczenia, że nie wszyscy pragnący wykonywać zawód nauczyciela posiadają cechy predysponujące do tej profesji.

Aby nastąpiły pozytywne zmiany w oświacie uważamy, że należałoby wprowadzić testy określające predyspozycje do zawodu nauczyciela. Pomiaru powinny być wykonywane systematycznie. Selekcja na poziomie wstępnym, prowadzona przy okazji przywróconych na nowo egzaminach wstępnych na kierunek pedagogika, umożliwiłaby dobór najbardziej odpowiednich kandydatów. Osoby o niskich predyspozycjach do zawodu nauczyciela należałoby bądź to poddawać dodatkowym treningom, warsztatom i ćwiczeniom lub proponować im zmianę zawodu. Pomiar w końcowym stadium edukacji na kierunku nauczycielskim pozwoliłby określić efektywność nie tylko kształcenia, ale przede wszystkim formowania osobowości nauczyciela. Sprawdziany takie powinny mieć status egzaminów państwowych.

Co ciekawe rekomendacje odnoszące się do egzaminowania i ewaluowania zasobów kandydatów do zawodu nauczyciela pojawiały się i pojawiają się cyklicznie, lecz w środowisku oświatowym i akademickim zabrakło odwagi cywilnej i odpowiedzialności za młode pokolenia, aby plan taki wprowadzić w życie (Kwiatkowski, 2018, ss. 787–835). Każdy z pozytywnie ewaluowanych przyszłych nauczycieli stawałby się wysoko płatnym funkcjonariuszem państwowym (tak jak to ma miejsce w Niemczech czy stale przywoływanej Finlandii).

Autorzy niniejszym składają podziękowania Panu dr Jarosławowi Jastrzębskiemu z Uniwersytetu im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie za okazaną pomoc przy wyborze narzędzi oraz interpretacji wyników.

Bibliografia

- Argyle, M., (2002). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa.
- Delors, J. (red.) (1998). *Edukacja – jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO – Edukacja dla XXI wieku*, Warszawa.
- Faure, E. (1975). *Uczyć się, aby być*, Warszawa.
- Jaworska, A., Matczak, A. (2008). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE. Podręcznik*. Warszawa.
- Jerzak, M. (2008). Znaczenie kompetencji społecznych w pracy nauczyciela wychowawcy. *Journal of Modern Science. Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne, Pedagogika*, 2/5.
- Kwiatkowski, S.T. (2018). *Uwarunkowania skuteczności zawodowej kandydatów na nauczycieli wczesniej edukacji. Studium teoretyczno-empiryczne*. Warszawa.
- Matczak, A., (2001). *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Warszawa.
- Matczak, A., Jaworowska, A., Ciechanowicz, A., Stańczak, J. (2006). *Bateria testów APIS-Z. Podręcznik*. Warszawa
- Pólturzycki, J. (2008). Standardy kształcenia a kompetencje nauczycieli. W: K. Żegnałek, *Kompetencje nauczyciela edukacji początkowej*. Warszawa.
- Strelau, J. (2006). *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna*. Gdańsk.
- Strykowski, W., Strykowska, J., Pielachowski, J. (2003). *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*. Poznań.
- Uszyńska-Jarmoc, J., Dudel, B., Głoskowska-Soldatow, M. (red.). (2013). *Rozwijanie kompetencji kluczowych uczniów w procesie edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków–Białystok.
- Zawadzki, B., Hornowska, E. (2008). Psychometria. Konstrukcja i adaptacja testów psychologicznych. W: J. Strelau, D. Doliński (red. nauk.). *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1. Gdańsk.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska*. Podręcznik. Warszawa.